

УДК 342.7

Олена Білоскурська,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри економічної теорії

Чернівецького торговельно-економічного інституту

Київського національного торговельно-економічного університету

ПИТАННЯ ТИПОЛОГІЇ КОНСТИТУЦІЙНИХ ОBOB'ЯЗКІВ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

У статті аналізується необхідність типології конституційних обов'язків людини та громадянина, їх диференціація на різні групи відповідно до об'єктивних критеріїв, що має пізнавальне значення та конкретизацію конституційних обов'язків у чинному законодавстві. Визначено найбільш суттєві критерії класифікації обов'язків людини та громадянина, на підставі чого обґрунтована авторська класифікація системи конституційних обов'язків.

Ключові слова: конституційні обов'язки людини та громадянина, обов'язок захищати Вітчизну, незалежність та територіальну цілісність України, шанувати її державні символи, обов'язок не заподіювати шкоду природі і культурній спадщині, відшкодовувати завдані збитки, обов'язок сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом, обов'язок неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей.

Конституційні обов'язки виступають важливим структурним елементом конституційного статусу особи, формою взаємозв'язку суспільних і особистих інтересів, засобом координації поведінки людей в суспільстві.

Необхідність типології конституційних обов'язків людини і громадянина обумовлена, перш за все, різноманітними формами прояву свободи людини, зокрема особистої, політичної, економічної тощо. А по-друге, розподіл конституційних обов'язків на види має вагомe значення для детального дослідження та конкретизації окремо кожного обов'язку людини та громадянина і дозволить, на наш погляд, більш глибоко і всебічно розкрити їх зміст та призначення щодо забезпечення стабільності прав і свобод особи, а також існування суспільства в умовах інтеграційних процесів.

Перші спроби згрупувати не тільки права і свободи громадян, а й їх обов'язки були здійснені ще в радянський період. Так, аналізуючи наявні в юридичній літературі пропозиції та висновки, можна виокремити два підходи щодо типології конституційних обов'язків людини та громадянина. Зокрема окремі науковці, враховуючи єдність прав і обов'язків, пропонували розподілити кон-

ституційні обов'язки на ті самі групи, що й конституційні права, тобто виокремити обов'язки соціально-економічного, політичного й особистого характеру [1], інші ж спробували групувати конституційні обов'язки у відриві від основних прав, з якими вони склали у житті органічну єдність [2].

Велику увагу дослідженню питань класифікації обов'язків приділив Л. Воеводін і запропонував розподілити права, свободи і обов'язки на декілька класів, видів і груп, беручи за основу класифікації два критерії — природну сутність та соціальний характер людини [3]. Як зауважує автор, «окреме групування обов'язків буде призводити до втрати правильного уявлення про міру свободи, яка закріплена в правах» [3]. Загалом щодо класифікації основних прав та обов'язків людини і громадянина думка є слушною, оскільки така класифікація дозволяє встановити особливості здійснення окремих обов'язків. Проте слід враховувати, що конституційні обов'язки мають відносну самостійність, а тому більш доцільно піддавати їх самостійній типології.

Сучасні вітчизняні науковці виокремлюють три групи обов'язків: а) основні, які одночасно стосуються як людини, так і громадянина; б) основні, які одночасно

стосуються як людини, так і громадянина, та додаткові, які стосуються лише громадян України; в) додаткові, які стосуються як людини, так і громадянина України [4]. Також існують пропозиції розподілити конституційні обов'язки за критерієм суб'єкта, на якого вони покладаються, і виокремити: а) обов'язки будь-якої людини, яка перебуває на території України; б) обов'язки громадян України; в) обов'язки іноземців та осіб без громадянства [5].

Названі підходи класифікації є прийнятними, оскільки Основний Закон України загалом прямо не розмежовує конституційні обов'язки на обов'язки людини і обов'язки громадянина, а також варто врахувати, що далеко не всі особи мають статус громадянина України.

Зазначимо, що існують і інші критерії класифікації обов'язків, а саме: за критерієм значущості розподіляють обов'язки людини і громадянина на основні та інші; за критерієм втілення їх у нормах Конституції України — на конституційні та інші [6]. На нашу думку, доцільність останнього важко визначити, оскільки обов'язки стають конституційними за самим фактом їх закріплення.

Відомий російський науковець Б. Ебзев пропонує розділити всі обов'язки, залежно від характеру передбаченого в них припису та поведінки, яка вимагається від їх носія, на активні та пасивні. Активні, або позитивні, конституційні обов'язки вимагають від суб'єкта обов'язку позитивних дій, наприклад обов'язок сплачувати податки та збори. Пасивні, або негативні, вимагають від суб'єкта утриматися від певних дій, що суперечать підвалинам суспільства або прямо заборонені Конституцією, наприклад обов'язок не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей [7].

Окремі автори пропонують доволі об'ємні і змістовні, щодо кількості критеріїв, класифікації конституційних обов'язків людини і громадянина, а саме: за характером зв'язку особи і держави — обов'язки людини і обов'язки громадянина; за основними сферами життєдіяльності особи — особисті, політичні, соціально-економічні, культурні, екологічні; за способом закріплення — прямо закріплені в Конституції України; такі, що впливають із тлумачення положень Основного Закону; за функціональною спрямованістю (дією) — дія яких спрямована на охорону і захист конституційного ладу України та його

основ; спрямовані на забезпечення законності і правопорядку в державі; спрямовані на розвиток економічної системи, на забезпечення екологічної безпеки країни; за їх адресатами (дестинаторами) — обов'язки щодо: держави; суспільства, інших людей, своїх близьких; себе; за характером здійснення — реалізуються в конкретних правовідносинах; здійснюються в загальних (конституційних) правовідносинах; за формою здійснення — індивідуальні і колективні; за часом реалізації — постійні і тимчасові; за характером забезпечення — обов'язки, для здійснення яких з боку держави: вимагається створення певних матеріальних благ, правозастосовча діяльність; не вимагається особливої активності, достатньо підтримання громадського порядку й законності [8].

У свою чергу, обґрунтовуючи подібну класифікацію основних обов'язків, автор значно розширює їх коло, що, загалом, не повністю відповідає засадам ліберальної концепції закріплення конституційного статусу особи, втіленій в Конституції України. Крім того, доволі спірним є критерій розмежування за формою здійснення, оскільки важко виокремити колективні обов'язки, оскільки загалом обов'язки, що закріплені в Конституції, реалізуються в індивідуальному порядку. Проте зазначимо, що будь-яка наукова диференціація є певною мірою корисною, оскільки слугує додатковим інструментом дослідження конкретного елемента, що вивчається, а тому має право на існування.

На основі проведеного аналізу наукових підходів вважаємо, що серед конституційних обов'язків слід виділити загальні та спеціальні обов'язки. До першої групи належать обов'язки, які є мірою необхідної поведінки всіх осіб, що перебувають на території України; до другої — тільки певних учасників конституційно-правових відносин. Так, до загальних обов'язків слід віднести обов'язок неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей (ч. 1 ст. 68), обов'язок не заподіювати шкоду природі і культурній спадщині, відшкодувати збитки, завдані природі і культурній спадщині (ст. 66); обов'язок сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом (ч. 1 ст. 67). Крім того, вказаний перелік загальних обов'язків слід розширити. Оскільки кожному конституційному праву кореспондує обов'язок, то, виходячи безпосередньо із тек-

сту Основного Закону України можливо виділити також обов'язок виконувати судові рішення, враховуючи положення статей 124, 129, 150 Конституції України, та обов'язок не виконувати явно злочинні розпорядження на основі положення ст. 60 Конституції України.

До спеціальних належать обов'язок захищати Вітчизну, незалежність та територіальну цілісність України, шанувати її державні символи, обов'язок громадян відбувати військову службу відповідно до закону (ст. 65); обов'язок щорічно подавати до податкових інспекцій за місцем проживання декларації про свій майновий стан та доходи за минулий рік у порядку, встановленому законом (ч. 2 ст. 67).

Варто зазначити, що обов'язки людини мають природне походження, оскільки не пов'язані із наявністю чи відсутністю громадянства, а обумовлені природним існуванням індивіда в суспільстві. В свою чергу, на відміну від обов'язків людини, обов'язки громадянина зумовлені існуванням особливого правового зв'язку між індивідом і державою, тобто обов'язки є певним відображенням державно-правової сутності особи.

Закріплюючи в певній послідовності обов'язки людини, громадянина, у другому розділі «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» Конституція України таким чином визначає їх систему. На цій основі, на нашу думку, одним із основних критеріїв класифікації конституційних обов'язків за Основним Законом буде їх розподіл за сферою функціонування, а саме: особисті, політичні, економічні, соціальні, екологічні та культурні.

До особистих обов'язків людини і громадянина варто віднести закріплені ч. 1 ст. 68 Конституції України обов'язок кожного неухильно дотримуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей. Серед інших — обов'язок батьків утримувати дітей до їх повноліття, а повнолітніх дітей — піклуватися про своїх непрацездатних батьків, передбачений ч. 3 ст. 51.

До політичних обов'язків належать: обов'язок захищати Вітчизну, незалежність та територіальну цілісність України, шанувати її державні символи (ст. 65).

Економічні обов'язки пов'язані, перш за все, із сферою економічних відносин і виконують направлене зміцнення економічного ладу суспільства і держави, із задоволенням особою своїх приватних інте-

ресів. Використовуючи свої здібності, майно, власність, можливості економічної діяльності, кожна особа на основі покращення свого економічного добробуту підвищує таким чином рівень економічного розвитку держави. До економічних обов'язків належить обов'язок сплати податків і зборів у порядку і розмірах, встановлених законом (ч. 1 ст. 67).

Соціальні обов'язки, як видається, є правовою необхідністю людини і громадянина щодо забезпечення належних соціальних умов життя. До соціальних обов'язків належить, зокрема, обов'язок набуття повної загальної середньої освіти (ст. 53), який конкретизується у поточному законодавстві згідно із Законом України «Про загальну середню освіту» від 13.05.1999 р. № 651-XIV.

Обов'язки в екологічній і культурній сферах закріплені в ст. 66 Конституції України — кожен зобов'язаний не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодовувати завдані ним збитки.

Запропонований розподіл конституційних обов'язків є прийнятним, оскільки будується з урахуванням наявності в суспільстві різних сфер діяльності та якісно різних за змістом суспільних відносин, а також виступає внутрішньоузгодженою системою обов'язків людини і громадянина, яка, в свою чергу, охоплює своїм впливом такі сфери життя і діяльності людини, громадянина, як соціальна, економічна, політична, духовна.

Крім того, нами свого часу була проаналізована і обґрунтована періодизація становлення та розвитку обов'язків людини і громадянина в Україні [9]. У зв'язку з чим пропонується їх розподіляти за послідовністю включення до Основного Закону згідно з періодами становлення і розвитку в Україні на — обов'язки першого, другого, третього і четвертого періоду.

Таким чином, конституційні обов'язки людини і громадянина зазвичай або класифікувалися разом із правами або підлягали самостійній типології. Останній підхід є більш прийнятним, оскільки як права, так і обов'язки, що є складовими конституційно-правового статусу людини і громадянина, мають відносну самостійність.

Питання типології конституційних обов'язків людини і громадянина не є вичерпним і тому можливі подальші його дослідження. В свою чергу, представлений варіант розподілу не виходить за межі системи прав, свобод, обов'язків люди-

ни і громадянина та відіграє певну роль у виявленні характеру, змісту та призначення того чи іншого конституційного обов'язку в процесі забезпечення прав і

свобод людини і громадянина, а також стабільності і демократичного розвитку суспільства в цілому.

ПРИМІТКИ

1. Витрук Н. В. Основы теории правового положения личности в социалистическом обществе / Н. В. Витрук. — М. : Наука, 1979. — 229 с.
2. Эбзеев Б. С. Вопросы классификации конституционных прав и обязанностей советских граждан / Б. С. Эбзеев // Проблемы конституционного права. — 1974. — Вып. 1 (2). — С. 99—109.
3. Воеводин Л. Д. Юридический статус личности в России : учеб. пособ. / Леонид Дмитриевич Воеводин. — М. : ИНФРА-М-НОРМА, 1997. — 298 с.
4. Фрицький О. Ф. Конституційне право України : підруч. / О. Ф. Фрицький. — К. : Юрінком Інтер, 2002. — 536 с.
5. Рабінович П. М. Права людини і громадянина : навч. посіб. / П. М. Рабінович, М. І. Хавронюк. — К. : Атіка, 2004. — 464 с.
6. Там само.
7. Эбзеев Б. С. Личность и государство в России: взаимная ответственность и конституционные обязанности / Б. С. Эбзеев. — М. : НОРМА, 2007. — 384 с.
8. Летнянчин Л. І. Конституційні обов'язки людини і громадянина в Україні: проблеми теорії і практики : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.02 «Конституційне право» / Л. І. Летнянчин. — Х., 2002. — 20 с.
9. Білоскурська О. В. Історія становлення конституційних обов'язків в Україні / О. В. Білоскурська // Держава і право : зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. — Вип. 19. — К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2003. — С. 242—47.

Белоскурская Елена. Вопросы типологии конституционных обязанностей человека и гражданина.

В статье анализируется необходимость типологии конституционных обязанностей человека и гражданина, их дифференциация на разные группы в соответствии с объективными критериями, что представляет познавательное значение и конкретизацию конституционных обязанностей в текущем законодательстве. Определены наиболее существенные критерии классификации обязанностей человека и гражданина, на основании которых обоснована авторская классификация системы конституционных обязанностей.

Ключевые слова: конституционные обязанности человека и гражданина, обязанность защищать Отечество, независимость и территориальную целостность Украины, беречь её государственные символы, обязанность не причинять вред природе и памятникам культуры, возмещать причинённые убытки, обязанность платить налоги и сборы в порядке и размерах, установленных законом, обязанность соблюдать Конституцию Украины и законы Украины, не посягать на права и свободы, честь и достоинство других людей.

Biloskurska Olena. Question type constitutional obligations of a man and a citizen.

The article examines the need for constitutional typology of rights and duties of the citizen, their differentiation into different groups according to objective criteria, which has cognitive value and specification constitutional obligations in the current legislation. The most significant criteria for the classification of rights and duties of a citizen on the basis of which the author proved classification of constitutional duties.

Key words: constitutional obligations of a man and a citizen, the obligation to defend motherland, independence and territorial integrity of Ukraine, to honor its state symbols, the obligation not to harm nature and cultural heritage and to compensate the damage caused, the obligation to pay taxes and fees in the manner and extent established by law, obligation to observe the Constitution of Ukraine and laws of Ukraine, not to impinge upon rights and liberties, honour and dignity of other people.